

ЕВОЛЮЦІЯ ПРИНЦИПУ НАСТУПНОСТІ НАВЧАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ

Одним із пріоритетних завдань реформування та модернізації освіти є становлення неперервної освіти – освіти впродовж життя. Вважається, що основою для теоретичного й практичного розвитку концепції неперервної освіти є праці Р. Даве, який запропонував і обґрунтував основні принципи неперервної освіти. Серед них слід виділити вертикальну інтеграцію, що містить у собі зв'язок між окремими етапами освіти (дошкільним, шкільним, післяшкільним), між різними рівнями та предметами всередині окремих етапів, між різними соціальними ролями, що виконуються людиною на окремих етапах життєвого шляху, між різними якостями розвитку людини [1, с. 40]. На нашу думку, ефективне здійснення такого зв'язку можливе лише завдяки забезпеченню наступності навчання при переході особистості від одного рівня (етапу) освіти до наступного.

Про актуальність проблеми неперервності освіти та тісно пов'язаної з нею наступності навчання свідчать численні теоретичні та науково-практичні конференції в Україні й за її межами. Наступність навчання з погляду педагогічної доцільності сприяє цілісності системи освіти, що передбачає єдність цілей і взаємодію всіх її ланок і ступенів у досягненні загальної мети. Неперервність та наступність процесу освіти повинні забезпечуватися на будь-якому етапі навчання при послідовному засвоєнні освітніх програм.

Забезпеченню наступності навчання, як проблемі, що безпосередньо пов'язана із неперервністю освіти, присвячено багато наукових досліджень, серед яких праці А.М. Алексюка, А.В. Батаршева, С.М. Годника, С.У. Гончаренка, С.Г. Делікатного, А.І. Кузьмінського, Ю.А. Кустова, О.Г. Мороза, Н.Г. Ничкало, В.В. Олійника, В.О. Сластьоніна, Б. Таганова, В.Т. Хорошка та ін. Проведений нами аналіз філософської і психолого-педагогічної літератури свідчить, що впродовж значного періоду розвитку педагогічної науки науковцями активно проводились і проводяться пошуки шляхів забезпечення наступності навчання в різних ланках системи освіти. Зазвичай увага до проблеми наступності значно зростає в контексті модернізації системи освіти України. Аналіз науково-педагогічної літератури також вказує на наявність різних підходів щодо визначення поняття «наступність навчання». Тому, на нашу думку, для подальшого окреслення шляхів забезпечення наступності навчання у різних ланках системи освіти, необхідно дослідити суть та еволюцію поняття «наступність» та «принцип наступності» в педагогіці.

У науковій літературі категорія наступності розглядається у філософському, загальнонауковому, педагогічному та дидактичному аспектах. Передусім необхідно розглянути окремі аспекти тлумачення поняття «наступність». Так, при розгляді наступності як соціального

процесу можна виділити дві її сторони: передачу цінностей та їх засвоєння. Характер цінностей, що передаються у процесі навчання, зумовлює змістову сторону наступності. На думку К.Г. Делікатного, наступність передбачає зв'язок минулого, сучасного та майбутнього, що дозволяє поєднувати нові форми і способи діяльності зі старими, здійснювати заміну їх більш досконалішими, знаходити нові методи та засоби [2, 5].

С.М. Годник розглядає наступність як закон функціонування усіх спеціально організованих, керованих процесів і вважає, що без наступності неможливий поступальний прогресивний розвиток. Наступність навчання як педагогічне поняття пройшло складний шлях розвитку. Так, аналіз змісту навчальних підручників і посібників з педагогіки 60-80 років минулого століття, проведений свого часу С. М. Годником, виявив неоднозначність тлумачення суті й функцій наступності [3, 48]:

- це правило навчання, що забезпечує реалізацію принципів науковості, систематичності, послідовності, доступності; дотримання наступнісних зв'язків – одна з важливих умов реалізації цих принципів;

- це зв'язок між новими та попередніми знаннями як елементами цілісної системи;

- це зв'язок між знаннями, що повідомляються на одному уроці і в різних темах курсу, між матеріалом різних предметів;

- це зв'язок у роботі окремих класів і шкільних ступенів шляхом використання таких засобів, як узгодженість програм і підручників, повторення матеріалу, проведення повторювально-узагальнювальних занять, відвідування занять у попередньому класі та ін.;

- наступність забезпечує послідовність переходу класу від одних педагогів до інших: учителям молодших класів потрібно знати програму наступних класів і майбутні вимоги до учнів; педагогам старших класів варто знати рівень підготовки їх нового контингенту, для чого потрібно вивчати його попередньо, сприяючи кращій підготовці учнів до наступного класу.

Аналіз сучасної педагогічної літератури показав, що суть наступності розглядається у двох аспектах – методологічному та загальнодидактичному. У більшості наукових праць наступність тлумачиться як дидактичний принцип. Так, А.В. Батаршев наступність розглядає як механізм діалектичного розв'язання суперечностей у навчальному пізнанні. На його думку, «...по-перше, наступність у навчальному пізнанні реалізується у процесі здійснення неперервних міжпредметних та міжциклових зв'язків. По-друге, наступність навчання передбачає неперервність навчального пізнання як необхідну умову виникнення нового знання» [4, 22]. О.Г. Мороз також вважає наступність дидактичним принципом, який потребує забезпечення зв'язку як між окремими сторонами, частинами, етапами й ступенями навчання, так і всередині їх, розширення і поглиблення знань, набутих на попередніх етапах навчання, перетворення окремих уявлень і понять у струнку систему знань, умінь і навичок [5, 10]. С.У. Гончаренко тлумачить наступність у

межах загальноосвітньої школи як «...послідовність і систематичність у розміщенні навчального матеріалу, зв'язок і узгодженість ступенів та етапів навчально-виховного процесу. Наступність здійснюється при переході від одного уроку до наступного (тобто у системі уроків), від одного року навчання до наступного. Досягнення наступності у шкільній практиці забезпечується методично обґрунтованою побудовою програм, підручників, дотриманням послідовності руху від простого до складнішого у навчанні і взагалі усією системою методичних засобів» [6, 227].

Досліджуючи проблему наступності у навчанні, Ю.А. Кустов вказує, що категорія наступності відображає нормативну функцію дидактики (групу певних дидактичних знань, яка регулює взаємодію навчання й учіння), що робить її основоположним дидактичним принципом [7, 28]. Досліджуючи психолого-педагогічні основи наступності, А.А. Киверялг у поняття «наступність у навчанні» включає: встановлення зв'язку і співвідношення між частинами навчального процесу на різних етапах його вивчення; встановлення взаємозв'язку форм, методів і прийомів вивчення предмета, навчального матеріалу на різних етапах навчання; визначення вимог до знань учнів, до їх умінь встановлювати внутріпредметні та міжпредметні логічні зв'язки [8, 4].

Таким чином, наступність у навчанні як дидактичний принцип розкриває загальну спрямованість і сутність головних компонентів процесу навчання, таких як цілі, зміст, методи, форми та засоби навчання. Ми вважаємо, що у дослідженнях 50-80 рр. ХХ століття принцип наступності навчання характеризує опору на пройдене, подальший розвиток в учнів сформованих знань, умінь та навичок, встановлення різноманітних зв'язків між новими й старими знаннями.

Аналіз поняття наступності у навчанні дозволив виділити два типи структурних зв'язків: наступність на одному рівні (горизонтальна) і наступність на різних рівнях (вертикальна). Наступність на одному рівні включає зв'язки між окремими навчальними предметами, видами навчальної й позанавчальної діяльності та ін. Вертикальна динаміка навчально-виховного процесу передбачає наступність окремих ступенів освіти: дитячий садок – школа, різні рівні школи (І-ІІІ), загальноосвітня школа й ВНЗ. На нашу думку, у дослідженнях останніх років у зв'язку з розвитком теорії освітніх систем (А.М. Алексюк, В.П. Безпалько, Б.С. Гершунський, В.А. Кушнір) все більше уваги приділяється вертикальній складовій наступності, тобто зв'язкам окремих ланок системи освіти, зокрема, загальноосвітньої школи й вищого навчального закладу (С.М. Годник, С.Г. Делікатний, О.Г. Мороз, Б. Таганов, В.Т. Хорошко, В.І. Шавальова). У нашому дослідженні увага приділяється саме вертикальному компонентові наступності навчання.

У сучасних умовах розвитку системи освіти більшість науковців розуміють наступність навчання як принцип, що допомагає усунути наявні суперечності між суміжними ланками освіти. Аналіз наукових праць засвідчує посилення уваги науковців до дослідження соціально-

педагогічних аспектів наступності навчання. У такому разі сутність наступності навчання виходить за межі дидактики і має розглядатися як загальнопедагогічний принцип. Так, М.І. Махмутов і В.С. Безрукава вважають, що наступність виявляється у розвитку в учнів тих позитивних рис, що закладені на попередніх ланках виховання й навчання, у забезпеченні системності знань і подальшому розвитку змісту, форм і методів ефективної професійно-технічної освіти, у випереджальному використанні змісту, методів і форм навчання, що сприяє удосконаленню особистості [9, 37]. Слід відмітити, що й Ю.А. Кустов, розглядаючи наступність навчання як принцип дидактики, серед визначальних ознак її педагогічної суті виділяє такі, що виходять за межі дидактики, а саме: динаміку навчально-виховного процесу, його рух і розвиток по висхідній спіралі; інтеграцію навчально-виховного процесу; діагностику, прогнозування й керівництво навчально-виховним процесом; програмування стадій об'єктивно-суб'єктивного становлення особистості в єдиній системі неперервної освіти і професійної діяльності; керування перехідними процесами між етапами розвитку особистості; цілісність навчально-виховного процесу та його результатів [7, 18].

Проведений нами аналіз навчальних підручників і посібників з педагогіки, основних джерел інформації для майбутніх учителів школи, вказує на те, що поняття «наступність навчання» розкрито саме як дидактичний принцип, пов'язаний з принципами систематичності, послідовності. Відмінність зазначених дидактичних принципів полягає у різному їх функціональному навантаженні. Так, принцип послідовності визначає порядок, визначеність чергування ланок та етапів педагогічного процесу, а наступність характеризує внутрішні зв'язки цих етапів, реалізацію послідовності. Принцип наступності є важливим компонентом при детальному аналізі інших дидактичних принципів. Г.І. Клековкін, зокрема, вважає, що принцип послідовності є наслідком принципу наступності навчання й обґрунтовує свої судження таким чином: «Принцип послідовності виражає передусім порядок і логіку вивчення навчального матеріалу. Принцип наступності виражає ідею конструктивного заперечення. Суть реалізації цього принципу у тому, щоб попереднє розвивалося, збагачувалося і «збувалося» у наступному» [10, 7].

Аналіз педагогічної літератури, проведений нами, засвідчує, що поступово наступність відокремлюється від принципів систематичності й послідовності і розглядається як окремий принцип дидактики.

У 60-80-х роках ХХ століття більша увага приділялася вивченню горизонтального компонента наступності у межах однієї ланки системи освіти, а наступність розглядалась науковцями як наслідок систематичності й послідовності. Це пов'язано, в першу чергу з тим, що в цей період розвитку країни вищу освіту здобувала незначна частина населення, і тому більша увага приділялась школі, завданням якої було надання обов'язкової базової освіти. По мірі розвитку народного господарства і залучення населення до вищої освіти проблема зв'язків між школою і вищим

навчальним закладом, як окремими ланками системи освіти, ставала все більш актуальною.

Проте, аналіз підручників з педагогіки дозволив встановити, що наступність навчання не завжди виділяється авторами як самостійний принцип дидактики. Наслідком цього є необізнаність студентів із змістом поняття «наступність навчання».

Поступово у зв'язку з розвитком неперервної освіти суть наступності навчання виходить за межі дидактики, посилюється увага до соціально-педагогічних аспектів, пов'язаних із взаємодією окремих ланок системи освіти. Між тим соціально-педагогічним аспектам наступності навчання, які є особливо актуальними в умовах сучасної системи освіти, уваги в підручниках і навчальних посібниках не приділено. Узагальнюючи вищесказане, приходимо до висновку, що наступність навчання на всіх етапах освіти є одним із важливих принципів забезпечення неперервності освіти. Неперервність освіти стосується зовнішньої сторони процесу, а наступність – внутрішньої (змісту, методів і форм навчання).

Наступність навчання у загальноосвітній школі й ВНЗ розглядається нами як принцип, який визначає педагогічні умови взаємопов'язаних діяльностей – навчальної діяльності учителя і пізнавальної діяльності учнів, спрямованих на поступовий і послідовний перехід до якісно вищого рівня освіти; наступність визначає необхідні для такого переходу зв'язки у структурі змісту, методів і форм організації навчання у певній логічній послідовності.

Наступність навчання сприяє цілісності педагогічної системи, що передбачає єдність цілей усіх її ланок та ступенів у досягненні загальної мети. У ланках «загальноосвітня школа – ВНЗ» наступність навчання виступає в ролі принципу, що відповідає за узгодженість, координованість навчального процесу у цих навчальних закладах, і спрямований на розв'язання існуючих суперечностей між ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Професійна освіта в зарубіжних країнах (порівняльний аналіз) / Н.В. Абашкіна, О.І. Авксентьева, Р.І. Антонюк, Т.М. Десятов та ін. – Черкаси: ВІБІР, 2000. – 288 с.
2. Деликатный К.Г. Преемственность в системе «школа – вуз». – К.: О-во «Знание» УССР, 1986. – 48 с.
3. Годник С.М. Процесс преемственности высшей и средней школы. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1981. – 208 с.
4. Батаршев А.В. Педагогическая система преемственности обучения в общеобразовательной и профессиональной школе. – СПб.: Б.И., 1996. – 90 с.
5. Мороз А.Г. Шляхи забезпечення наступності у самостійній роботі учнів середньої загальноосвітньої школи і студентів вузу (на матеріалах шкіл і вузів Української РСР): Дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1971. – 250 с.

6. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
7. Кустов Ю.А. Преемственность профессионально-технической и высшей школы. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1990. – 117 с.
8. Кыверялг А.А., Пурье Х.Л., Таррасте А.А. Преемственность трудового и профессионально-технического обучения // Преемственность в трудовом обучении в школе и профессионально-технической подготовке в средних ПТУ: Зб. науч. тр. / Под ред. А.А. Кыверялга. – М., 1980. – С. 3-28.
9. Махмутов М.И., Безрукава В.С. Принципы обучения как системообразующий фактор взаимосвязи общего и профессионального образования в среднем профтехучилище: Сб. науч. тр. – М.: АПН СССР, 1983. – 123 с.
10. Клековкин Г.И. Преемственность в обучении: в поисках теоретических оснований – Самара, 2000. – 328 с.